

საზოგადოებრივ საქმეთა ინსტიტუტი

სოციალურ მეცნიერებათა სადოქტორო პროგრამა

ქეთევან მუმლაძე

გარდაქმნისა და საჯაროობის კონცეპტის

რეფრაქცია

ქართულ ბეჭდურ მედიაში

სოციალურ მეცნიერებათა დოქტორის

აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად წარდგენილი ნაშრომის

ავტორეფრატი

თბილისი

2021

სადისერტაციო ნაშრომი შესრულებულია საზოგადოებრივ საქმეთა ინსტიტუტის სოციალურ მეცნიერებათა სადოქტორო პროგრამაზე

მიმართულება: მასობრივი კომუნიკაცია

სამეცნიერო ხელმძღვანელი: ხათუნა მასისაშვილი, აკადემიური დოქტორი მასობრივ კომუნიკაციებში.

შემფასებელი რეცენზენტები:

1. მაია მიქაშავიძე, მასობრივი კომუნიკაციების დოქტორი, პროფესორი;
2. ნინო ჭალაგანიძე, ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, ასოცირებული პროფესორი.

სადისერტაციო საბჭოს წევრები:

1. ნიკოლოზ ესიტაშვილი, პოლიტიკის მეცნიერებათა დოქტორი, ასოცირებული პროფესორი.
2. მაია მიქაშავიძე, მასობრივი კომუნიკაციების დოქტორი, პროფესორი;
3. ანა ქეშელაშვილი, მასობრივი კომუნიკაციების დოქტორი, პროფესორი;
4. თინათინ ცომია, სოციალურ მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი;
5. ნინო ჭალაგანიძე, ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, ასოცირებული პროფესორი.

დისერტაციის დაცვა შედგება 2021 წლის 22 ივნისს 17 საათზე, საზოგადოებრივ საქმეთა ინსტიტუტის, სოციალურ მეცნიერებათა სადოქტორო პროგრამის სადისერტაციო საბჭოს სხდომაზე.

მისამართი: ლადო ასათიანის ქ. 62, 0108, თბილისი, კლუბი_ფრონტლაინ ჯორჯია.

დისერტაციის გაცნობა შესაძლებელია საზოგადოებრივ საქმეთა ინსტიტუტის ბიბლიოთეკაში, მისამართი: იეთიმ გურჯის ქ. #9, თბილისი, 0105;

ავტორეფერატი დაიგზავნა 2021 წლის 11 ივნისს

საზოგადოებრივ საქმეთა ინსტიტუტის სოციალურ მეცნიერებათა სადოქტორო პროგრამის ხელმძღვანელი: ნათია ჭიღვარია, ფილოლოგიის დოქტორი, ასოცირებული პროფესორი.

გარდაქმნისა და საჯაროობის კონცეპტის რეფრაქცია ქართულ ბეჭდურ მედიაში

საკვალიფიკაციო ნაშრომი (აკადემიური დოქტორის ხარისხის მოსაპოვებლად) „გარდაქმნისა და საჯაროობის კონცეპტის რეფრაქცია ქართულ ბეჭდურ მედიაში“ ეხება გარდაქმნისა და საჯაროობის ასახვას/გამოვლენას ქართულ დარგობრივ ბეჭდურ მედიაში (ყოველკვირეული გაზეთები: „ლიტერატურული საქართველო“, „ქართული ფილმი“) 1980-იანი წლების მეორე ნახევარში (1985-90).

როგორც ცნობილია, რეფორმები საბჭოთა ქვეყანაში ყოველთვის ზემოდან იყო ინიცირებული და დაშვებული. პარტია ცხოვრების ყველა სფეროში შედიოდა, ყოვლისმომცველად ხელმძღვანელობდა ყველაფერს: სამეურნეო, სოციალურ საკითხებს, იდეოლოგიურ და საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ თემატიკას. საზოგადოებრივი ცხოვრების თუნდაც რაღაც ნაწილის მიჩნევა პოლიტიკურ პროცესად, შეუძლებელია მითუმეტეს, უალტერნატივო, კომუნისტური „არჩევნების“ ფონზე.

ამ ფონზე 1980-იანი წლები, მიხეილ გორბაჩოვის მოსვლა საბჭოთა ხელისუფლების სათავეში ახალი ეპოქაა, როგორც ქვეყნის, ისე - ჟურნალისტიკის ისტორიაში.

გორბაჩოვს კარგად ესმოდა, რომ საბჭოთა კავშირი გარდაუვალი კრაზისაკენ მიემართებოდა და საჭირო იყო რეფორმები, მაგრამ მას არ ჰქონდა კონკრეტული სტრატეგია, ტაქტიკა და, სავარაუდოდ, წარმოდგენაც კი არ ჰქონდა, როგორ შეიძლებოდა განხორციელებულიყო „ზემოდან“ დაშვებული გარდაქმნა. 1985 წელი ტრადიციულად გარდაქმნის პოლიტიკის გამოცხადების ათვლის წერტილადაა მიჩნეული.

თავიდან გარდაქმნა ეკონომიკურ რეფორმად იყო ჩაფიქრებული. პოლიტიკური ცვლილებების შესახებ მოგვიანებით გამოცხადდა, 1987 წელს, როდესაც გორბაჩოვი მიხვდა, რომ მხოლოდ ადმინისტრირება ვერ გამოასწორებდა ვითარებას. იანვრის პლენუმზე¹ დეკლარირებულ იქნა გარდაქმნა (პერესტროიკა), როგორც იდეოლოგია, როგორც საბჭოთა ცხოვრების ყველა სფეროს ძირეული და საყოველთაო ტრანსფორმაცია ღიაობის - საჯაროობის გზით.

1987 წლის იანვრის პლენუმზე თავად გორბაჩოვი გარდაქმნას ასე განმარტავს: „გარდაქმნა არის მოდუნების პროცესების მკვეთრი დაძლევა, დამუხრუჭების მექანიზმის დამსხვრევა, საბჭოთა კავშირის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების დაჩქარების საიმედო და ეფექტიანი მექანიზმის შექმნა.“²

მე-19 პარტიული კონფერენციის რეზოლუციით (1988 წლის 1 ივლისი) ვხედავთ ახალი იდეოლოგიის არსის წარმოჩენის მცდელობას: „ავითარებს რა

¹ სკვპ ცკ იანვრის პლენუმის მასალები, 1987 წლის 27-28 იანვარი, „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1987.

² იქვე.

საჯაროობას, პარტია განუხრელად ხელმძღვანელობს იმ ლენინური მითითებებით, რომ მასებმა ყველაფერი უნდა იცოდნენ, ყველაფერი უნდა განსაჯონ და ყველაფერი შეგნებულად აკეთონ. კომუნისტურ პარტიას, საბჭოთა ხალხს ესაჭიროება სიმართლე, სრული და ობიექტური ინფორმაცია ყოველივე იმის შესახებ, რაც საზოგადოებაში ხდება.“³ მე-19 პარტკონფერენციაზევე საჯაროობის შემდგომი განვითარება უმნიშვნელოვანეს პოლიტიკურ ამოცანად არის განსაზღვრული. თუმცა, იმავდროულად, ამ პერიოდში ფორმალურად ნარჩუნდებოდა ნაწილობრივი კონტროლი მედიაზე.

საჯაროობა თავიდან ნიშნავდა მედიის მონაწილეობას კორუმპირებული ბიუროკრატის საქმიანობის მხილებაში, მაგრამ გარდაქმნის მეორე ეტაპზე ე.წ. ცუდი ინფორმაციის დამალვა მოძველებულ ტრადიციად ჩაითვა და საჯარო საკომუნიკაციო არხების ღიაობა მნიშვნელოვნად გაიზარდა.

უდავოა, მედიამ დიდი როლი ითამაშა გარდაქმნისა და საჯაროობის პროცესებში. მან დაიწყო იმ ნეგატიური მხარეების აქტიურად წარმოჩენა, რაზეც პარტია დუმდებდა ამჯობინებდა. ამიტომაც, აღნიშნული პერიოდი დასავლელი მეცნიერებისა და მკვლევარების დიდი ყურადღების საგანი გახდა.

და რადგანაც მედია მიჩნეულია პროპაგანდის მძლავრ იარაღად, მნიშვნელოვანია გლასნოსტისა და პერესტროიკის (Перестройка и Гласность) დანახვა/განხილვა მასობრივი ინფორმაციის საშუალებათა კონტექსტში, გარკვევა და დასაბუთება, რა ცვლილებები დადგა მედიაში გარდაქმნის შედეგად და რა ცვლილებები განაპირობა განახლებულმა მედიამ თავად.

საერთაშორისო დონეზე გლასნოსტი/საჯაროობა, პერესტროიკის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი მდგენელი, განიხილება როგორც ბოლო დროის ცვლილებების და განვითარების მედიური მოდელის ყველაზე თვალსაჩინო მაგალითი. ისტორიის ამ მონაკვეთის, 1980-იანი წლების მეორე ნახევრის ქართული პერიოდიკის შეუსწავლელად შეუძლებელია დამოუკიდებლობის პერიოდის მედიის საფეხურებრივი განვითარების ანალიზი და ზოგადი, ისტორიული კონტექსტის მქონე სურათის შექმნა, ურთიერთგანპირობებულობისა და მიზეზ-შედეგობრიობის ახსნა, ემპირიული ცოდნის სისტემაში მოყვანა. ამიტომაც, ძალზე მნიშვნელოვანია აღნიშნული პერიოდის პერიოდიკის შესწავლა, რასაც ისახავს მიზნად სადისერტაციო ნაშრომი.

პერესტროიკის ქოლგით განხორციელდა თვისობრივი ცვლილებები პარტიული მენეჯმენტის ყველა საფეხურზე, მათ შორის - მედიაში. ცენზურამ - მთავლიტმა ლაგამი მოუშვა, მაგრამ ხელიდან არ უშვებდა სადავეს. ცენზურა საბჭოთა კავშირში ოფიციალურად მხოლოდ 1991 წლის 15 ოქტომბერს გაუქმდა.

³ სკკპ ცკ XIX საკავშირო კონფერენციის მასალები, 1988 წლის 28 ივნისი -1 ივლისი. თბილისი, „საბჭოთა საქართველო“, 1988.

ამ პერიოდის (1985-86) პრესას თუ გადავხედავთ, არსად, მათ შორის - პარტიულ დოკუმენტებსა და საყრილობო-საპლენუმო მასალებს, ოფიციალურად, ზედმიწევნით განმარტებული არსად არის, როგორ უნდა განახორციელოს გარდაქმნა ადამიანმა/საზოგადოებამ/დარგმა და რა არის საჯაროობის კრიტერიუმები, ცვლილებების საზომ-საწონი. საბჭოთა მედიამ გარდაქმნა ტრადიციისამებრ, ჯერ გარდაუვალ დოქტრინად მიიღო, შემდეგ კი ეცადა თავად გარკვეულიყო, რას ნიშნავდა გარდაქმნა და რა უნდა გაკეთდეს გარდაქმნის სახელით.

მედიაში ფართოდ გაიშალა დისკუსია სხვადასხვა სფეროების რეორგანიზაციის შესახებ. მედია სულ უფრო და უფრო გაბედული ხდებოდა.

პოლიტიკური ცხოვრება, ამ სიტყვის თანამედროვე გაგებით, წარმოიშვება მხოლოდ დემოკრატიულ საზოგადოებაში, ის უშვებს ინტერესთა ჯგუფების შეჯიბრს პოლიტიკური მეტოქეობის ფორმით. საქართველოში კი, პოლიტიკური ცხოვრება, პერესტროიკის მეორე ეტაპამდე ფაქტობრივად, არც იყო. მოვლენები ვითარდებოდა გეგმიურად, მდორედ, უინტერესოდ. ცხოვრების ერთფეროვნებას აქა-იქ არღვევდა ცალკეული მოვლენები და ფაქტები თავისი გამორჩეულობითა და კონტექსტიდან ამოვარდნილობით (გამოსვლა ქართული ენის დასაცავად 1978 წელს, თვითმფრინავის გატაცების მცდელობა 1983 წელს).

საქართველოში გარდაქმნა და საჯაროობა თავისებურად გაიგეს და აღიქვეს. გარდაქმნის დეკლარირების შემდეგ (1985-87 წლებში) საქართველოში მედია მოლოდინის რეჟიმში იყო და უმეტესად აკვირდებოდა, თუ რა ხდებოდა ცენტრში. დაშვებული თავისუფლება „ზემოდან“ მანამდე ტაბუდადებული თემების (სტალინი, 1924 წლის აჯანყება, 30-იანი წლები, აკრძალული ავტორები) გამოჩენით აისახა მედიაში. საზოგადოებაში დაგროვილმა პროტესტმა სწორედ მედიაში მოახდინა პირველი გარღვევა. გამოიკვეთა სამოქალაქო საზოგადოების ჩასახვის პირველი ნიშნები.

გარდაქმნის ეს პროცესი სისტემური არ იყო. მედიას ამის გამო ძლიერ უჭირდა. შედარებითი თავისუფლება რაოდენობრიობაზე აისახა უფრო, ვიდრე - თვისობრიობაზე. გაზეთების ფურცლებზე გამუდმებით ფიქსირდება, რომ მეტამორფოზა, გარდაუვალია, მაგრამ როგორ? პასუხი ამ კითხვაზე მოგვიანებით, მწარე გამოცდილებითა და შეცდომებით მოვიდა.

დაწყებული პერესტროიკა ნიშნავდა არა მხოლოდ პარტიული ხელმძღვანელობის შეცვლას, არამედ, ზოგადად, ცვლილებებს მენეჯმენტის ყველა სფეროში, მათ შორის - მედიაში. სწორედ ასეთი ცვლილებების შედეგად მივიღეთ თვისობრივად განახლებული გაზეთები: „ახალგაზრდა კომუნისტი“ და „თბილისი“, ასევე: რადიო- და ტელემუწეულობა. დაიბადა ახალი გაზეთები: „ქართული ფილმი“, „მამული“.

1988 წლიდან კი პერესტროიკამ და ახალმა ტენდენციებმა მთელს ქვეყანაში აკრიფა სიჩქარე. მრავალრიცხოვანი დისკუსიები არაფორმალურ

წრეებში, გარემოს კრიტიკული ანალიზი, ნაკლოვანებებზე საუბარი, თვითკრიტიკა ყოველდღიურ ცხოვრებაში დამკვიდრდა. ჟურნალისტები იძულებულნი გახდნენ ოპერატიულად ემუშავათ.

ამ პერიოდში საქართველოში დაიწყო ეროვნული ელიტის თვისობრივი ცვლილება, გადაჯგუფება მის შიგნით, წარმოიშვნენ ე.წ. არაფორმალური ლიდერები, რომელთა პოზიციებსაც ანგარიშს უწევდნენ ხელისუფლებაშიც და საზოგადოებაშიც. დგებოდა ახალი რეალობა.

ისტორიული კონტექსტი, ქვეყნის საზოგადოებრივი ცხოვრების შემდგომი ევოლუცია ადასტურებს, რამდენად მნიშვნელოვანია აღნიშნული საკითხის - პერესტროიკისა და მისი პროდუქტის - საჯაროობის გაშუქებისა და გავლენების შესწავლა მედიაში.

ცოდნა გარდაქმნის პერიოდის მედიის შესახებ საქართველოში უფრო ემყარება კოლექტიური მეხსიერების გამოცდილებას ჯერ კიდევ ქმედუნარიანი სპეციალისტების (ჟურნალისტების, ისტორიკოსების, სოციოლოგების, პოლიტოლოგების და ა.შ.) ნარატივში, ვიდრე კონკრეტულ შრომებსა და კვლევებს მაშინ, როცა დასავლელი სოვეტოლოგები დიდ ყურადღებას უთმობენ 80-იან წლებს (თუმცა მათი რაკურსი ბევრად ფართოა და ინტერესის საგანიც - უმეტესად, რუსულენოვანი მედია).

პერესტროიკის პერიოდის შესწავლა კომუნიკატივისტიკის პოზიციიდან აუცილებელია ისტორიის ამ მონაკვეთის შესაფასებლად და გასააზრებლად, უახლესი ისტორიის დინების „დასანახად“ იმ ფონზე, როდესაც დეკლარირებული გარდაქმნის პროცესი თოვლის გუნდას დაემსგავსა, წონა აკრიფა და ზვავად იქცა, რაც ბოლო წვეთი გახდა საბჭოთა კავშირის ნელი კვდომის დასასრულელებლად.

კვლევის მიზანი და ამოცანები

კვლევა „გარდაქმნისა და საჯაროობის კონცეპტის რეფრაქცია ქართულ ბეჭდურ მედიაში“ მოიცავს მცდელობას მეცნიერულად დადგინდეს და დასაბუთებული იქნას, თუ რა მოიპოვეს ჟურნალისტებმა ტაბუს ახსნის პირობებში, რა შეტყობინებები მიდიოდა აუდიტორიამდე, როგორ შეიცვალა მედიაენა „დაშვებული თავისუფლების“, მკაფიო კრიტერიუმების არარსებობის პერიოდში (ძველი მითების მსხვრევა - ახლის გაჩენა, ცალკეული დისკურსული სტიმულები და ა.შ.).

კვლევის ამოცანაა პასუხი გაეცეს შეკითხვას, თუ როგორი ცვლილება განიცადა მედიატექსტებმა (შინაარსი, კრიტიკის ხარისხი, ტაბუდადებული თემების შეთავაზება, ისტორიის გადაწერა, მიმართებების შეცვლა) 80-იანი წლების მეორე ნახევარში.

საკვლევ მასალაში ძალზე საინტერესოა ისეთი სუბიექტების ურთიერთმიმართება, როგორცაა: სარედაქციო პოლიტიკის ცვლილება, ავტორი, მკითხველი, ცენზორი, თემათა დივერსიფიცირება.

ნაშრომის მნიშვნელობა ფასეულია უახლესი ისტორიის, მედიის განვითარების აღსაქმელად, იმ სივრცის სისტემატიზაციისათვის, რასაც გარდამავალი პერიოდის ქართული მედია ჰქვია.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, წინამდებარე კვლევის მიზანია შეავსოს ჟურნალისტიკის ისტორიის აღნიშნული მონაკვეთი ახალი მეცნიერული, მწყობრი ცოდნით.

სწორედ ეს ხდის კვლევას აქტუალურს და ანიჭებს მას პრაქტიკულ მნიშვნელობასაც, ის მოწოდებულია წვლილი შეიტანოს მე-20 საუკუნის 80-იანი წლების მეორე ნახევრის მედიის შესახებ ცოდნის სისტემატიზაციის საქმეში.

კვლევა განკუთვნილია როგორც მედიის ისტორიის სპეციალისტებისათვის, ისე - სტუდენტებისა და საკითხით დაინტერესებულთა ფართო სპექტრისათვის.

კვლევის მთავარი კითხვა: რა სახის გავლენა (ეფექტი) აქვს პერესტროიკასა და გლასნოტს ქართულ ბეჭდურ მედიაზე („ლიტერატურული საქართველო“, „ქართული ფილმი“, 1985-1990).

ცენტრალური შეკითხვის პარალელურად კვლევის პერიოდში აქტუალიზდა ისეთი შეკითხვები, როგორებიცაა: როგორ აისახა გარდაქმნა მედიატექსტებზე? რა მოიტანა საჯაროობამ, როგორც გარდაქმნის პროდუქტმა მედიისათვის? რა თემები და პრობლემებია აქტუალური საკვლევ პერიოდში? როგორ შეიცვალა გაზეთების „ლიტერატურული საქართველოსა“ და „ქართული ფილმის“ შინაარსი (როგორც კულტურული და პოლიტიკური პროდუქტი) გარდაქმნის პერიოდში?

საპილოტე პროექტის განხორციელებისა და კვლევის დაგეგმვის დროს გამოიკვეთა სათანადო დაშვებები, თეორიები და სამუშაო ჰიპოთეზები, ასევე, საგაზეთო ტექსტების მასივების მოცულობა და მრავალპლანიანობა, რამაც განაპირობა კვლევის რაოდენობრივი ნაწილის მრავალცვლადიანობაც. ცვლადები დივერსიფიცირებული და თავიანთი არსით სხვადასხვა ტიპოლოგიისა.

კვლევა საგაზეთო ტექსტების ანალიზსა და ექსპერტულ მოსაზრებებს ეფუძნება.

საპილოტე კვლევაში განხორციელდა 1985-87 წლების ქართული გაზეთების: „კომუნისტის“, „ახალგაზრდა კომუნისტის“, „ლიტერატურული საქართველოს“, „ქართული ფილმისა“ და „თბილისის“ მარტივი ფრონტალური მონიტორინგი. საპილოტე პროექტის განხორციელების შემდეგ დაისახა კვლევის სტრატეგია და კონკრეტული ტაქტიკა.

საკვლევ პოპულაციად განისაზღვრა „ლიტერატურული საქართველოსა“ და „ქართული ფილმის“ შესაბამისი დროითი ჩარჩო - 1985-1990 წლები.

რადგანაც საქმე ეხება ისეთ სუბიექტური თვისებების მატარებელ სუბსტანციას, როგორიც ტექსტია, მიზანშეწონილად ჩაითვალა

ინტეგრირებული მიდგომა. კვლევა შედგება როგორც რაოდენობრივი, ისე - თვისებრივი ნაწილისაგან. რაოდენობრივი და თვისებრივი ტექნიკები გაერთიანდა ერთ, სინთეზურ კონტენტანალიზში, მედიანიშულები გაანალიზდა კონტენტანალიზისა და/ან დისკურსანალიზის მეთოდით.

რატომ „ლიტერატურული საქართველო“ და „ქართული ფილმი“?

საკვლევ პოპულაციად აღნიშნული ორი გაზეთის შერჩევა განაპირობა რამდენიმე ფაქტორმა: 1. ორივე გაზეთი შემოქმედებითი კავშირის (მწერალთა კავშირი, კინემატოგრაფისტთა კავშირი), ე.წ. პრივილეგირებული ინტელიგენციის ორგანოა; 2. გამოდის ერთი და იგივე პერიოდულობით; 3. კონტენტი ხშირად მიახლოებული მხატვრულ ტექსტებთან; 4. ავტორები ხშირად არიან საზოგადოებისათვის ცნობილი სახეები, მათ შორის - ე.წ. არაფორმალური ლიდერები; 5. 80-იანი წლების მეორე ნახევარში აღნიშნულმა გაზეთებმა იტვირთეს საზოგადოების არა მხოლოდ მაინფორმირებელი, არამედ მაკონსოლიდირებელი ფუნქცია; 6. „ლიტერატურული საქართველო“ 80-იანი წლების შუა ხანებისათვის დიდი გამოცდილების მქონე გაზეთი იყო, რაც შეეხება „ქართულ ფილმს“, ის გარდაქმნის პირმშოა და ამდენად, საინტერესო იქნებოდა მათი შედარება-შეჯერება.

მონაცემთა შეკრება და დამუშავება

მთლიანი საკვლევ პოპულაციის დროითი ჩარჩოს შერჩევისა და საპილოტე პროექტის განხორციელების შემდეგ განისაზღვრა: 1. შერჩევის პარამეტრები სპეციალური კრიტერიუმებით; 2. საკვანძო/სადიებო სიტყვები; 3. ანალიზის ერთეული (სტატია); 4. მახასიათებლები/კატეგორიები, რომელთა მიხედვითაც ანალიზის ერთეულის სტრუქტურირება მოხდა ჟანრობრივად და შინაარსობრივად; 5. შედგა ანალიზის ერთეულის შეფასების სამასპექტიანი სისტემა (დადებითი; უარყოფითი/სკეპტიკური; ნეიტრალური); 6. შეჯერებული კრიტერიუმებით შედგა კოდირების ბარათი; 7. მოხდა შესაბამისი კრიტერიუმებისა და საკვანძო სიტყვის მიხედვით შერჩეული ყოველი საგაზეთო სტატიის პასპორტიზაცია კოდირების ბარათში წარმოდგენილი მახასიათებლების/კატეგორიების მიხედვით.

საკვლევ სტატიების შერჩევისას სახელმძღვანელო პრინციპი გახდა პასუხი შეკითხვაზე - შესაძლებელი იქნებოდა, თუ არა მოცემული სტატიის გამოქვეყნება აქტიური ცენზურის პირობებში (შეეხება თუ არა სტატია ისეთ დახურულ თემებს, როგორებიცაა: სტალინური რეპრესიები, ემიგრანტული ცხოვრება და ლიტერატურა, ხელისუფლების/კომპარტიის კრიტიკა, დამოუკიდებლობა და ისტორიის გადაწერა, ნეგატიური სტატისტიკა).

შესაბამისი კრიტერიუმებისა და საკვანძო სიტყვის მიხედვით შერჩეული საგაზეთო სტატიების პასპორტიზაციით მივიღეთ შერჩევის ნიმუში (sample).

მიღებული შედეგებით შედგა მარტივი სტატისტიკური ცხრილები და გამოიყო ცვლადები. შემდეგ მოხდა მათი კოდირება და კოდირების სისტემის სანდოობის ტესტირება. რამდენადაც ფაქტორული ანალიზით საკვლევ

მასალის აღწერა სრულყოფილად არის შესაძლებელი ბევრი ცვლადის პირობებში, მიზანშეწონილად ჩავთვალეთ მისი გამოყენება. გაანალიზდა და გამოიკვეთა კონკრეტულ ტენდენციები, მოხდა შედეგების ინტერპრეტირება.

საკვლევი პოპულაცია და შერჩევის მოცულობა კვლევის რაოდენობრივი ნაწილისათვის

გაერთიანებული საკვლევი შერჩეული ნიმუში (sample) შედგება 842 ერთეულისაგან/ბარათისაგან, „ლიტერატურული საქართველო“ - 519, „ქართული ფილმი“ - 323.

საკვანძო სიტყვები

შერჩევისათვის საკვანძო სიტყვები და სიტყვათა ჯგუფები ძიებისათვის: გარდაქმნა, საჯაროობა, დაჩქარება, სამეურნეო ანგარიში, რეპრესიები, ემიგრანტები, ეროვნული საკითხი, დამოუკიდებლობა, ერთა თვითგამორკვევა, სტალინიზმი, აკრძალული ავტორები, ეროვნული მოძრაობის ლიდერები.

ანალიზის ერთეულად აღებულია:

1. საგაზეთო სტატია/სტატიის კონტენტი;
2. საგაზეთო ერთეული (ერთი ნომერი).

საგაზეთო ნომრების ანალიზი და კლასიფიკაცია მოხდა თემებისა და ჟანრების მიხედვით (როგორია გაზეთების ჟანრობრივ-თემატური კონტენტი და დივერსიფიცირების დინამიკა 1985-90 წლების მანძილზე), მოხდა მონაცემთა დათვლა-შეჯერება.

სტატიები გაანალიზდა კვლევისათვის შედგენილი სპეციალური საიდენტიფიკაციო/კოდირების ბარათის მეშვეობით.

კვლევის თვისობრივი ნაწილი

მონაცემთა შეკრება კვლევის თვისობრივი ნაწილისათვის მოხდა ნახევრადსტრუქტურირებული ინტერვიუების მეშვეობით. კითხვარის შედგენისას გათვალისწინებული იქნა 80-იანი წლების ისტორიული კონტექსტი და საპილოტე კვლევისას მიღებული ზოგადი სურათი.

კვლევის თვისობრივი ნაწილისათვის შეიქმნა სამუშაო ანკეტა (როგორც ღია, ისე - დახურული კითხვებით) ექსპერტებთან ნახევრადსტრუქტურირებულ ინტერვიუებისათვის. შედგა 8 ინტერვიუ ექსპერტებთან: მკვლევარებთან, 1985-90 წლების პერიოდის მოქმედ ჟურნალისტებსა და მედიამენეჯერებთან, მათ შორის - საკვლევი გაზეთების რედაქტორებთან.

ჩანაწერები გაიშიფრა, მოხდა ტექსტის კონდენსირება, გამოიყო ძირითადი შეტყობინებები. ძირითადი შეტყობინებები დაითვალა და კლასიფიცირდა. მოხდა ანალიზი და ინტერპრეტაცია, რაც საფუძვლად დაედო ანალიტიკურ ანგარიშს კვლევის თვისობრივი ნაწილისათვის.

კვლევის შედეგები

კვლევამ გვიჩვენა, რომ გარდაქმნის დეკლარირებამ მოახდინა ცენზურის როლის შესუსტება და საბოლოო გაქრობა. მოხდა თემატიკის დივერსიფიცირება მანამდე აკრძალული საკითხების ხარჯზე და შესაძლებელი გახდა გაუგონარი რამ - უმაღლესი პარტიული ხელმძღვანელობის კრიტიკა. გაჩნდა უამრავი ახალი რუბრიკა და თემა, როგორც საჯაროობის პროდუქტი.

მიღებული შედეგების მიხედვით შეიძლება დავასკვნათ, რომ დეკლარირებული გარდაქმნის პერიოდში გააქტიურდა და გააქტუალურდა კომუნიკაცია მასობრივი ინფორმაციის საშუალებათა გზით. საზოგადოებასთან კომუნიკაციის ინტენსიურობით ამ პერიოდის ბეჭდური მედია ტელევიზიას არ ჩამორჩება.

კვლევის შედეგებმა უპასუხა კვლევის მთავარ შეკითხვას - რა სახის გავლენა (ეფექტი) აქვს პერესტროიკასა და გლასნოტს ქართულ ბეჭდურ მედიაზე („ლიტერატურული საქართველო“, „ქართული ფილმი“, 1985-1990) - და დაადასტურა სამუშაო ჰიპოთეზებისა და დაშვებების მართებულობა - მედიის კონტენტი, ტექსტების ჟანრობრივი ორგანიზებულობა და ავტორთა არეალი მნიშვნელოვნად შეიცვალა მრავალფეროვნების გაჩენისა და კრიტიკის განვითარების ხარჯზე.

გარდაქმნის პერიოდისათვის საბჭოთა მედია აჯენდა სეთინგის მოცემულობაზე ირთავს ფრეიმინგის, როგორც პროპაგანდის კიდევ უფრო მძლავრი იარაღის მოცემულობას და სახეზეა სინთეზური პრაქტიკა - აჯენდა სეთინგისა და ფრეიმინგის ერთიანობა, ე.წ. გლასნოსტური ფრეიმი, რომელიც გვთავაზობს არა მხოლოდ იმას, თუ **რის** შესახებ იფიქროს საზოგადოებამ, არამედ იმასაც, თუ **როგორ** იფიქროს.

კინოფილმი „მონანიება“ (თენგიზ აბულაძე, 1984) მიჩნეულია იმპულსად, წყალგამყოფად, გარდაქმნის ჰიპოსტასად, საჯაროობის მატერიალურ გამოხატულებად. „მონანიება“ ნებსით თუ უნებლიედ შეიქნა ინსპირაცია უდიდესი ცვლილებებისათვის. ის დუალისტური საწყისის მატარებელია, გარდაქმნის ბიძგიც არის და შედეგიც იმავდროულად.

„ლიტერატურულ საქართველოსა“ და ქართულ ფილმის“ გარდაქმნის პერიოდი 1988 წლიდან ხასიათდება ავტორთა და თემატიკათა მნიშვნელოვანი დივერსიფიცირებით, გარე ავტორების მოზიდვით/ჩართვითა და მკითხველის, როგორც ავტორისა და კომუნიკატორის მნიშვნელოვანი გააქტიურებით.

გარდაქმნის პერიოდის საგაზეთო კულტურაში 1988 წლის ბოლოდან გახშირდა და 1989 წლიდან მნიშვნელოვნად გაიზარდა მრავალმხრივი კომუნიკაციის ფუნქციის წილი. მიუხედავად სემანტიკური და ფსიქოლოგიური შეფერხებებისა, სათქმელის თქმა გახდა ძალზე აქტუალური. შეტყობინებებმა დაიწყო ადრესატებამდე მისვლა ინტერესების მიხედვით, დაფიქსირდა უკუკავშირი არა მხოლოდ რიგითი მკითხველთან, არამედ სხვადასხვა არაფორმალურ გაერთიანებებთან, ინტერესებისა და გავლენის ჯგუფებთან.

მკითხველისა და გაზეთის კომუნიკაციის შინაარსის, ინფორმაციის ნაკადისა და სტრუქტურის მიხედვით შეიძლება ვიმსჯელოთ, რომ გარდაქმნის მეორე (1989) ეტაპზე სოციალური პროცესების დუღილი მიმდინარეობდა.

გარდაქმნის განვითარების შემდეგ ეტაპზე (1989-90) მოხდა შემოქმედებითი ინტელიგენციის მოლოდინების ჩანაცვლება/გადანაცვლება. შემოქმედებითი ინტელიგენცია განხილულია და აკრიტიკებს გარდაქმნის კონცეპტს, თუმცა სარგებლობს საჯაროობის ყველა სიკეთით, რომელიც გარდაქმნამ მოიტანა.

მედიადამოუკიდებლობის გაფორმების შეუქცევად სიმბოლოდ შეიძლება მივიჩნიოთ კლასიკური საბჭოთა საგაზეთო სლოგანის „პროლეტარებო, ყველა ქვეყნისა, შეერთდით!“ გაქრობა გაზეთებიდან და მათ ნაცვლად ეროვნული სლოგანების გამოჩენა უკვე 1989 წელს.

საკვლევი ემპირიული მასალის საბოლოო შეჯერებით სტატისტიკურმა ასოციაციამ გვიჩვენა პირდაპირი და აშკარა კავშირი და კორელაცია გარდაქმნასა და საჯაროობის ხარისხს, გარდაქმნასა და გაზეთების თემატურ/ჟანრობრივ დივერსიფიცირებას შორის. კორელაცია ინტენსიური ხდება 9 აპრილის ტრაგედიის შემდეგ.

ტრაგედიის შემდგომ საგაზეთო თემატიკა უაღრესად დივერსიფიცირებულია და გასულია დარგობრივი გაზეთის მოცემულობიდან, ჟანრობრივი ჩარჩოებიდან. აქცენტირებულია განსხვავებული აზრი და რაკურსი და არა იმდენად ამბის განთავსება ჟურნალისტური ხერხებისა და წესრიგის კანონიზებულ ჩარჩოებში.

საგაზეთო ტექსტი კარგავს საბჭოთა ჟურნალისტიკისათვის დამახასიათებელ, მკაფიო ჟანრობრივ ზღვარსა და წყობას, მასში ყველაფერია: ფაქტი, შეფასება, ემოცია, ინტერპრეტაცია, საკუთარი დამოკიდებულება, ალუზია თუ ასოციაცია. ტექსტი ხდება ჟურნალისტური და მხატვრული ხერხების სიმბიოზი.

საკვლევი მასალის შეჯერებით შეიძლება დავასკვნათ, რომ ქართული სინამდვილეში საჯაროობამ, როგორც გარდაქმნის პროდუქტმა, სრული გამოხატულება ჰპოვა 1989 წლის 9 აპრილის ტრაგედიის შემდეგ და დასაბამი მისცა ახალ, გამაშიშვლებელ, ე.წ. შეუფუთავ ეპოქას ფაქტების, მოვლენებისა და პერსონების დემისტიფიკაციით, მკითხველისათვის ახალი ნარატივებისა და ვერსიების შეთავაზებით.

საჯაროობის წყალობითა და ზეწოლით მეტი ცუდი ამბავი გამოვიდა დღის სინათლეზე და გაიზარდა ინფორმაციის დინება საზოგადოებისაკენ, უკუკავშირი.

გარდაქმნის საწყის ეტაპზე საგაზეთო კომუნიკაცია გარდაქმნის კონტექსტში (შეტყობინებების მისვლა ადრესატებამდე და უკუკავშირი) ხორციელდება უფრო ხელოვანის პარტიული ხელმძღვანელობის წინაშე ვალდებულების იძულებითი სტიმულირების და არა საკითხისადმი ჭეშმარიტი დაინტერესების საბაზით. ამ პერიოდში მოლოდინები ბუნდოვანია,

გაურკვეველი. შემდეგ მოლოდინი მატერიალიზდება სამეურნეო ანგარიშის (პროფესიით საკუთარი თავის რჩენის) სახით.

გარდამტეხი ეტაპის (1989-ის 9 აპრილი) შემდეგ, ინტერესი გარდაქმნის არსისა და მნიშვნელობისადმი კონკრეტული ჯგუფისათვის კლებულობს, პოზიტიური მიდგომის იძულებით დაფიქსირების ვალდებულება სუსტდება კავშირების, დეცენტრალიზაციისა და დემოკრატიზაციის პროცესის გაღრმავების ხარჯზე. მოლოდინები დემოკრატიზაციასთან ერთად განიცდის ე.წ. აზიმუტის ცვლილებას. დგება განტაბუების - გათავისუფლების რეალობა და მედია იწყებს კლასიკური მახასიათებლების შექმნას - ოპერატიულობა, ობიექტურობა, სინამდვილის რეფრაქცია.

საგაზეთო შინაარსის თვისებრივი ცვლილება მიუთითებს ფრუსტრაციას გარდაქმნის იდეისადმი და იდეოლოგიურ, ორიენტირებრივ შიფტინგს, რაც ასახა როგორც მკითხველის, ისე – ავტორების მიდგომებში. 1989 წელზე, გარდატეხის პერიოდზე მოდის გარდაქმნის, როგორც დოქტრინის ნეგატიურად შეფასების პიკი, 1990 წლისათვის კი გარდაქმნის მიმართ უკვე გულგრილობა ფიქსირდება, ინტერესი მისდამი კლებულობს და ქრება.

1989 წლის აპრილის ტრაგედიის შემდეგ საგაზეთო ნომრები მთლიანად ე.წ. გლასნოსტური პროდუქტია - საქართველოში დგება თავისუფალი მედიის, საჯაროობის ეპოქა. მედია გაჯერებულია ახალი თემებით - დემოკრატიის განვითარებისა და ქვეყნის სუვერენული მოწყობის იდეებით, რაც გარდაქმნის მიზანი არასოდეს ყოფილა, მაგრამ პოლიტიკურ შედეგად იქცა.

დისერტაციის სტრუქტურა

დისერტაციის ტექსტის მოცულობა შესაბამისი ტექნიკური სტანდარტით განხორციელებული 183 გვერდია. დისერტაცია იყოფა თავებად და ქვეთავებად. **აბსტრაქტის** შემდეგ წარმოდგენლია **შესავალი**, რომელიც 5 ქვეთავისაგან შედგება: 1. საკითხის განმარტებისათვის; 2. ისტორიული კონტექსტი და ტერმინთა დამკვიდრება; 3. გარდაქმნის დეკლარირებისას არსებული ვითარება; 4. გარდაქმნა და საჯაროობა საქართველოში; 5. მთავლიტი და ცენზურა გარდაქმნის პერიოდის საქართველოში. აღნიშნულ თავში მიმოხილული საკვლევი საკითხის ისტორიული წანამძღვრები და კონტექსტი, ასევე გარდაქმნის დეკლარირებისათვის არსებული ვითარება როგორც საქართველოში, ისე - მთლიანად საბჭოთა კავშირში, მისი ხელშემწყობი და განმაპირობებელი ფაქტორები.

მომდევნო, **მე-2 თავი „საკითხის შესწავლა“** (თეორიული არგუმენტი), რომელშიც საუბარია: კვლევის მიზანსა და ამოცანებზე, კვლევის ჰიპოთეზასა და დაშვებებზე, თეორიასა და კვლევის დიზაინზე.

მე-3 თავში („კვლევის მეთოდი და მეთოდოლოგია“) დაწვრილებითაა აღწერილი კვლევისას გამოყენებული ტაქტიკა და ასევე რაოდენობრივი, ისე თვისებრივი მეთოდების ტექნიკა. რაოდენობრივი ნაწილისათვის წარმოდგენილია: არგუმენტები, რომლებმაც თემის შესწავლის საკითხის დღის

წესრიგში დაყენება, შერჩევის მასა და მოცულობა განაპირობა. თავში აღწერილია, ასევე, საკვლევი პოპულაციიდან მასალის შერჩევისა და დამუშავების მიდგომები და პროტოკოლები, წარმოდგენილია ანალიზის ერთეულები და საკვანძო სიტყვები. განმარტებულია მეთოდიკა კვლევის თვისებრივი ნაწილისათვის, რომელიც ეფუძნება ინფორმაციის მოპოვება-შეჯერებას ექსპერტებისაგან სპეციალური კითხვარის საფუძველზე.

მე-4 თავი „სამეცნიერო ლიტერატურის მიმოხილვა“, რაც სამ ქვეთავად იყოფა და ერთმანეთისაგან გამიჯნულია: 1. გარდაქმნის პერიოდიზაციისათვის, 2. უცხოელი ავტორები გარდაქმნის შესახებ; 3. ქართველი ავტორები გარდაქმნის შესახებ.

მე-5 თავი საკვლევი გაზეთების, „ლიტერატურული საქართველოსა“ და „ქართული ფილმის“ ზოგად დახასიათებას ეთმობა.

მე-6 თავი „შედეგები და სტატისტიკური ანალიზი“ და მასში 3 ქვეთავია წარმოდგენილი. ქვეთავებში საუბარია შერჩევის (842 ერთეული) შედეგად მიღებული დახარისხებული რაოდენობრივი მონაცემებისა და ჰიპოთეზების ტესტირების შესახებ, რასაც ახლავს შესაბამისი განმარტებები; ასევე „გარდაქმნისა“ და „საჯაროობის“ აღქმის მიმოხილვა და ფაქტორული ანალიზის შედეგები.

მე-7 თავი შედეგების განხილვა/ინტერპრეტაციას ეთმობა და სამი ქვეთავისაგან შედგება. წარმოდგენილია შესაბამისი ცხრილები. განხილვა/ინტერპრეტაციის პირველ ქვეთავში - „ტაბუს ახსნა“- გამიჯნულია ფაქტორების მიხედვით („სხვა რაკურსი“, „პრესის გასოციალურება“, „ინტერაქცია/მოლოდინების შფუტინგი-ჩანაცვლება“) დაჯგუფებული საკვლევი მასალა. ის ახსნა-გაანალიზება-გენერალიზებას ეთმობა და მასში მოთხრობილია თითოეული ფაქტორის განმაპირობებელი მიზეზების შესახებ. წარმოდგენილია სათანადო საილუსტრაციო მასალა ციტატების სახით. მე-7 თავის მეორე და მესამე ქვეთავები ჟანრებსა და რუბრიკებს ანალიზებს.

მე-8 თავი კი კვლევის თვისობრივი ნაწილის შედეგებს წარმოადგენს შესაბამისი მასალით.

შემაჯამებელ დასკვნაში კი (მე-9 თავი) მიგნებები და კვლევით მიღებული შედეგებია შეჯერებული.

ბიბლიოგრაფია

1. თათარაშვილი, ნატო. (2003). *ტელეჟურნალისტიკის საკითხები*. თბილისი, თსუ;
2. იბერი, ელდარ. (2016). *საქართველოს ტელევიზიის ისტორია*. თბილისი, თსუ;
3. მაისაშვილი, ხათუნა. (2016). „*საქართველოს გლასნოსტური ისტორიები*“. მონოგრაფია, თბილისი, თსუ;
4. მაისაშვილი, ხათუნა და სხვ. (2017). *ქართული მედია – ოფიციალური და არაოფიციალური ისტორიების ჩანაცვლების ძირითადი უბანი. გლასნოსტის ქართული შემთხვევა. 1987-1990*. თბილისი. ხელნაწერის უფლებით;
5. საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის პლენუმის მასალები. 1985 წლის 23 აპრილი, „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1985;
6. საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის პლენუმის მასალები. 1987 წლის 27-28 იანვარი, „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1987;
7. საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის პლენუმის მასალები. 1987 წლის 26 ივნისი, „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1987;
8. საქართველოს სახელმწიფო არქივის ფონდი N301;
9. ფომიჩევა, ი. დ. (2011). *მასობრივი ინფორმაციის საშუალებათა კვლევა: მეთოდოლოგია, მიდგომები, მეთოდები*. მოსკოვის მიხეილ ლომონოსოვის სახელობის უნივერსიტეტი;
10. Becker, Jonathan A. (1999). *Soviet and Russian Press Coverage of the United States Press, Politics and Identity in Transition*. Great Britain, Macmillan Press LTD, DOI: 10.1057/9781349273904;

11. Benn, David Wedgwood. (1990). *Glasnost' in the Soviet media: Liberalization or public relations?* Journal of Communication Studies. 3:3, 267-276, DOI: 10.1080/13523278708414876;
12. Bulsys, [Joseph A.](#) & Makay, John J. (1989). *Gorbachev's Rhetoric of Glasnost: How Openness Intersects with Freedom of Expression.* [Free Speech Yearbook](#). Volume 27, 1989 – [Issue 1](#), DOI: [10.1080/08997225.1989.10556093](#);
13. Cohen, Stephen F. and Heuvel, Katrina. (1989). *Voices of Glasnost: Interviews with Gorbachev's Reformers.* By New York: W.W. Norton;
14. Cooper, Leo. (1991). *Soviet Reforms and Beyond.* By New York: St. Martin's Press;
15. Dadabaev, [Timur.](#) (2016). *Evaluations of perestroika in post-Soviet Central Asia: Public views in contemporary Uzbekistan, Kazakhstan and Kyrgyzstan.* University of California;
16. Davis, Susan Faye. (1989). *The limits to openness: The impact of glasnost' and perestroika on the Baltic Republics,* University of Nevada, Las Vegas, Available at: <https://digitalscholarship.unlv.edu/rtds/27/>
17. Dejevsky, Mary. (1989). *Glasnost' and the Soviet Press.* In: Graffy J., Hosking G.A. (eds). *Culture and the Media in the USSR Today.* Studies in Russia and East Europe. Palgrave Macmillan, London. DOI: 10.1007/978-1-349-20106-8_3;
18. Downing, John (1992). *Perestroika, Glasnost, and Soviet Media.* Arizona. Texas University;
19. Gibbs, Joseph. (1999). *Gorbachev's Glasnost/The Soviet Media in the First Phase of Perestroika.* Texas A&M University Press;
20. Grogin, Robert C. (2000). *Natural Enemies: The United States and the Soviet Unions in the Cold War, 1917-1991.* Lexington Books;
21. Haddix, Daugh. (1990). *Glasnost, the media and professionalism in the Soviet Union,* Indiana University;

22. Heinman, Monika. (2008). *Glasnost' in der sowjetischen Presse. Eine Analyse von Leserbriefen in der Komsomol'skaja Pravda*. Munchen, Osteuropa-Institut Regensburg;
23. Holmes, Leslie. (2013). *Perestroika: A Reassessment*. London, UK: Routledge. DOI: 10.1080/09668136.2012.759722;
24. [Hopkins](#), Mark W. (1970). *Mass Media in the Soviet Union*, Pegasus, New York;
25. Hough, Jerry F. (1990). *Russia and West: Gorbachov and the Politics of Reform*, [A Touchstone book](#);
26. Lagerspetz, Mikko. (1996). *Constructing Post-Communism. A study in the Estonian Social Problems Discourse*. Turku: Annales Universitatis Turkuensis;
27. Lampert, [Nick \(1988\)](#). *The Dilemmas of Glasnost'*, Journal of Communication Studies, 4:4, 48-63. DOI: [10.1080/13523278808414936](#);
28. Maisashvili, Khatuna (2018). *Media System and Re-evaluation of History in Glasnost-Period Georgia Media 1989-90*, European Journal of Political Science Studies – Volume 2/Issue1.
Available at:
https://www.researchgate.net/publication/331345450_European_Journal_of_Political_Science_Studies_MEDIA_SYSTEM_AND_RE-EVALUATION_OF_HISTORY_IN_GLASNOST-PERIOD_GEORGIAN_MEDIA_1989-90;
29. Marranca, Bonnie and Dasgupta, Gautam. (1989). *The Culture of Perestroika*, by: [Performing Arts Journal, Inc.](#);
30. Mason, David S. (1988). *Glasnost, Perestroika and Eastern Europe*, Published by: [Wiley](#) on behalf of the [Royal Institute of International Affairs](#).
Available at: <https://academic.oup.com/ia/article-abstract/64/3/431/2406427?redirectedFrom=fulltext>;
31. McNair, Brian. (1991). *Glasnost, Perestroika and the Soviet Media*. USA, Routledge;

32. McNair, Brian. (1989). *Glasnost and restructuring in the Soviet media*. UK, Ulster;
33. Mickiewicz, Ellen. (1988). *Changes in the media under Gorbachev: The case of television*, Journal of Communist Studies, 4:4, 35-47. DOI: [10.1080/13523278808414935](https://doi.org/10.1080/13523278808414935);
34. Murray, John. (1991). Glasnost 1990. Irish Communication Review: Vol. 1: Iss. 1, Article 3.
Available at:
<https://arrow.tudublin.ie/cgi/viewcontent.cgi?article=1004&context=icr> ;
35. Oates, Sarah. (2014). *Glasnost 2.0*, Demokratizatsiya; [Vol. 22, No. 2](#);
36. Powell, Nicolas (2012). *The Effect of Glasnost on the Dissolution of the Soviet Union*, The concord Review. Available at:
http://wordscapes.com/nick/bio/TCR_22_3_Spr_POWELL.pdf ;
37. Rakos, Richard F. (1991). Perestroika, Glasnost and International Cooperation, BehaviorAnalysis, USA, Department of Psychology, Cleveland State University.
Available at:
<https://pdfs.semanticscholar.org/e030/69af2e465c70d3b6a48640b59afd3a5ed894.pdf>;
38. Rogers, [Rita R.](#) (2010). *Glasnost and the emotional climate in eastern Europe*. Political Communication. DOI: [10.1080/10584609.1990.9962901](https://doi.org/10.1080/10584609.1990.9962901);
39. Stevenson, Robert L. Childers, H. West, P. & S. Marschalk (1988). *Soviet media in the age of glasnost*, ECQUID NOVI, African Journalism Studies 9(1):5-32. DOI: [10.1080/02560054.1988.9652992](https://doi.org/10.1080/02560054.1988.9652992);
40. Tarasulo, [Isaac J.](#) (1990). *Gorbachev and Glasnost: Viewpoints from the Soviet Press*. Hardback;
41. *Taylor, Brett W.* (2013). *Glasnost v. Glasnost': A re-evaluation and reinterpretation of the Chernobyl disaster in Soviet media*, Dalhousie Journal of Interdisciplinary Management, Volume 9 – Spring 2013.
DOI: 10.5931/djim.v9i1.3330;

42. Teague, Elizabeth. (2013). *Worker's Reaction to Perestroika and Glasnost, The Soviet Transition: From Gorbachev to Yeltsin*, Routledge, London and New Yourk;
43. Tolz, Vera. (1990). *The USSR's Emerging Multiparty System: (The Washington Papers)*, Praeger;
44. Vidyarathi, K. (2016). *Glasnost and Perestroika: Did Gorbachev break the USSR?* India, National Law University, Dehli. DOI: [10.2139/ssrn.2755245](https://doi.org/10.2139/ssrn.2755245);
45. Wimmer, Roger D. and Dominick, Joseph R. (2014). *Mass Media Research: An Introduction*, Tenth Edition, Wadsworth, Cengage Learning;
46. Young, Marilyn J. and Launer, Michael K. (1991). *Redefining Glasnost in the Soviet Media: The Recontextualization of Chernobyl*, Journal of Communication 41(2), Spring. 0021-9916/91/b0.0+.05;
47. Zhoe, He. (1988). *Changes in the Soviet concept of news – to what extent and why?* Bloomington, USA;
48. Бритвин, В. Г. & Караханян М. А. (1990). *Гласность: состояние, проблемы, перспективы (По данным социологических опросов)*; Available at: http://www.civisbook.ru/files/File/Britvin_1991_3.pdf;
49. [Вяземский, Е. Е.](#) & [Стрелова О. Ю.](#) (2003). *СССР – Россия. От М.С. Горбачева до В.В. Путина. 1985- 2002*, СТУПЕНИ, Москва;
50. Рассолов, М. & [Шинкаренко, В.](#) (1990). *Судьба гласности — судьба.* Москва. [Юридическая литература](#).

გამოქვეყნებული სტატიები:

1. ქეთევან მუმლაძე, „გარდაქმნის პერიოდიზაციისათვის მედიაში“ (2020), Environment and Society, N2, ISSN 2667-9620 (online), <http://es.tsu.ge/index.php/es/article/view/19/16>;
2. Ketevan Mumladze, Perestroika as Expectations Shifting and Replacement (2020), The Journal of Politics and Democratization, N4, E-ISSN 2449-2671 (online), <http://jpd.gipa.ge/?page=article&id=38>

The Georgian Institute of Public Affairs

Doctoral Program in Social Sciences

Ketevan Mumladze

Refraction of the Concepts of Perestroika and Glasnost
in the Georgian Print Media

Abstract

for the thesis toward a doctoral academic degree in social sciences

Tbilisi

2021

This thesis has been developed for the mass communication direction of the social sciences doctoral program at the Georgian Institute of Public Affairs.

Direction: Mass Communication

Thesis supervisor: Khatuna Maisashvili, Academic Doctor of Mass Communication.

Thesis reviewers:

1. Maya Mikashavidze, Doctor of Mass Communication, Professor;
2. Nino Chalaganidze, Doctor of Philology, Associate Professor.

Members of Thesis Committee:

1. Nikoloz Esitashvili, Doctor of Political Sciences, Associate Professor;
2. Maya Mikashavidze, Doctor of Mass Communication, Professor;
3. Ana Qeshelashvili, Doctor of Mass Communication, Professor;
4. TinatinTsomaia, Doctor of Social Science, Professor;
5. Nino Chalaganidze, Doctor of Philology, Associate Professor.

The thesis will be defended at 17:00, 22 of June, at a meeting of the Thesis Committee of the Social Sciences Doctoral Program at the Georgian Institute of Public Affairs.

Address: Frontline Georgia Club, 62, Asatiani Street, Tbilisi.

The thesis is available in the library of the Georgian Institute of Public Affairs (9 Yetim Gurji, Tbilisi, 0105);

The abstract was submitted in June of 2021.

Head of Social Sciences Doctoral Program at the Georgian Institute of Public Affairs:
Natia Chighvaria, Doctor of Philology, Associate Professor.

Refraction of the Concepts of Perestroika and Glasnost in the Georgian Print Media

Refraction of the Concepts of Perestroika and Glasnost in the Georgian Print Media, a qualification work seeking the award of a doctoral degree, is dedicated to the coverage/exposition of Perestroika and Glasnost in the Georgian discipline-specific print media (*Literaturuli Sakartvelo*, *Kartuli Filmi*) of the second half of the 1980s (1985-1990).

Reforms in the Soviet Union were always initiated and allowed top-down. The party penetrated every area of life and maintained comprehensive authority over economic and social issues, and ideological, public, and political affairs. The social life in that era was a far cry from a political process, especially given the Communist “elections” with no alternative.

Consequently, the 1980s, with Mikhail Gorbachev at the helm, marked a new era in the history of both the country and journalism in particular.

Gorbachev realized that the country’s inevitable failure was looming large, and reforms were in order, but he had no clear strategy, tactics, or possibly even idea how Perestroika was supposed to be implemented and allowed top-down. Traditionally, 1985 is taken as the birthyear of the policy of Perestroika.

Initially, Perestroika was conceived as an economic reform, with political changes announced later, in 1987, when Gorbachev realized that administration would not bring about improvement on its own. The January Plenary Session⁴ declared Perestroika as an ideology, as a fundamental, overarching transformation of every area of Soviet life through Glasnost.

At the January 1987 Plenary Session, Gorbachev personally defined Perestroika: “Perestroika stands for resolutely overcoming the processes of stagnation, scrapping the mechanism of retardation, and creating a reliable and effective mechanism of accelerating the social and economic development of Soviet society.”⁵

The Resolution of the 19th Party Conference (July 1, 1988) attempted to delineate the essence of this new ideology: “In developing Glasnost, the party remains committed to the Leninist doctrine that masses must be aware of everything, they must discuss everything, and do everything consciously. The Communist Party and Soviet people need truth, complete and objective information about everything that takes place in society.”⁶ The 19th Party Conference also singled out the further development of Glasnost as the key political objective, though formal control over the media, albeit partial, persisted at that time.

⁴ Materials from the January Plenary Session of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union, January 27-28, 1987, *Sabchota Sakartvelo*, Tbilisi, 1987.

⁵ *Ibid.*

⁶ Materials from the 19th All-Union Conference of the Communist Party of the Soviet Union, June 28-July 1, 1988, Tbilisi, *Sabchota Sakartvelo*, 1988.

Initially, Glasnost was designed as media engagement in exposing corrupt bureaucratic deals. In the second phase of Perestroika, however, holding back bad publicity shunned as an outdated tradition, so the openness of public communication channels skyrocketed.

Undoubtedly, the media played a tremendous role in the processes of Perestroika and Glasnost, in that it fell to exposing negative aspects previously swept under the rug by the party, the reason why the period in discussion found itself in the spotlight of Western scholars and researchers.

And since the media is believed to be a powerful propaganda tool, it is imperative to view and review Perestroika and Glasnost in the context of mass media, to identify and substantiate what changes media-Perestroika brought about, and what changes the renewed media generated for its part.

On an international level, Glasnost, a key constituent of Perestroika, is treated as the most vivid example of the media model of change and development. Without studying the Georgian periodicals from this point in history, meaning the second half of the 1980s, it is impossible to analyze the incremental development of the media in the era of independence, and to paint a picture drawing on historical context, to explain interdependence and cause and effect relationships, and to systematize empiric knowledge. This speaks to the enormous importance of studying said period, which is precisely the goal of this thesis.

The qualitative changes implemented under the umbrella term of Perestroika on every level of party management also applied to the media, among other. Censorship—notably the General Directorate for the Protection of State Secrets in the Press—loosened the apron strings, albeit without losing its grip. Censorship in the Soviet Union was formally abolished as late as October 15, 1991.

Looking at the press of that period (1985-1986)—including party documentations and materials pertaining to party congresses and plenary session—we find no official or detailed explanation, as to how Perestroika should be implemented by individuals, society as a whole, or separate fields, and no criteria of Glasnost or measurements to assess change either. True to traditions, the Soviet media accepted Perestroika as a preordained doctrine at first, but later tried to figure out what Perestroika stood for, and what had to be done in the name of Perestroika.

Discourses about reorganizing various fields took root and expanded in the media. And media outlets grew bolder by the minute.

Political life, in the modern sense of this term, can be born only in a democratic society, and it allows for a competition among various interest groups in the form of political rivalry. In Georgia, there was in fact no political life whatsoever until the second phase of Perestroika. Things were planned ahead and unfolded dully, uneventfully. The monotony of life was broken by occasional out-of-the-ordinary

events and facts, such as the 1978 demonstration in defense of the Georgian language or the 1983 airplane hijacking attempt.

Glasnost and Perestroika were interpreted and perceived by Georgians in their own peculiar way. After the declaration of Perestroika (1985-1987) the media in Georgia opted to wait around, taking its time and mostly observing developments in the center. With freedom allowed top-down, previously tabooed topics (Staling, the 1924 uprising, the 1930s, banned authors) started to emerge in the media. In fact, the protest welling up in society made the first breakthrough in the media, with the first signs of civil society putting down roots.

This process of Perestroika was not systemic, making it especially hard for the media. Comparative freedom reflected mostly in quantitative terms, not in qualitative ones. Newspapers constantly proclaimed that a metamorphosis was inevitable, but how? The answer to this question came later, through bitter experience and mistakes.

Once launched, Perestroika heralded not only changes in party leadership, but also overhauled management in every area, including in the media. These changes eventually resulted in the emergence of qualitatively upgraded newspapers like Akhlagazrda Komunisti (Young Communist) and Tbilisi, also radio and TV broadcasters. New periodicals like Kartuli Filmi (Georgian Film) and Mamuli (Homeland) were also established.

After 1988, Perestroika and relevant new trends picked up the pace throughout the country. Numerous discussions within informal groups, critical analysis, talks about flaws, and self-criticism thrived in everyday life. Journalists were forced to work fast.

Georgia's national elite of that time saw qualitative changes and internal regrouping, with so-called informal leaders making an appearance, their views carrying weight with both authorities and society. A new reality was taking hold.

The historical context and the subsequent evolution of the country's social life evidence how important it is to study the media coverage and influences of the issue of Perestroika and its product, Glasnost.

The knowledge of the Georgian media in the Perestroika era relies mostly on the experience of collective memory found in the narratives by still active specialists (journalists, historians, sociologists, political scientists, and others), much less on concrete works or researches, while Western Sovietology experts focus heavily on the 1980s (though their scope is much wider, and the subject of their interest is mostly the Russian-language media).

Analyzing the Perestroika period in terms of communication studies is necessary for evaluating and fathoming this historical era, for visualizing the unfolding of contemporary history against the background of the declared process of Perestroika snowballing, expanding, and transforming into an avalanche as the last straw that broke the Soviet Union's slowly dying back.

Research Goals and Objectives

The research: Refraction of the Concept of Perestroika and Glasnost in the Georgian Print Media encompasses attempts at scientifically identifying and substantiating what journalists gained after the lifting of taboos, what messages they sent to their audiences, and how media language changed in the absence of clear criteria under “allowed freedom” (debunking old myths, creating new ones, individual discourse stimuli, and others).

The research aims to characterize the changes in media texts (content, quality of criticism, tabooed topics pitched, rewriting/reinterpreting history, changing attitude) in the second half of the 1980s.

The research material contains such interesting aspects of subject interaction as editorial policy transformation, authors, readers, censors, and diversifying topics.

The work is valuable for appreciating contemporary history and media development, for systematizing the environment known as the Georgian media in a transitional period.

In light of the foregoing, this study to bridge the gaps in said period of the history of journalism by introducing a new, organized scientific knowledge.

And that is exactly what makes our study relevant and lends it practical meaning. It is designed to contribute to the systematization of the knowledge about the media of the second half of the 1980s.

The study targets both history specialists and students, along with wider audiences interested in this topic.

The main question of the study is as follows: What effect Perestroika and Glasnost have had on the Georgian media (*Literaturuli Sakartvelo* and *Kartuli Filmi*, 1985-1990).

Along with the key question above, the process of research brought to the fore other questions: How did Perestroika reflect in media texts? What did Glasnost bring to the media as a product of Perestroika? What topics and issues are relevant in the research period? How did the content of *Literaturuli Sakartvelo* and *Kartuli Filmi* newspapers change throughout the Perestroika period as a cultural and political product?

In the process of implementing a pilot project and planning the study, relevant assumptions, theories, and working hypotheses were laid out, and the volume and versatility of newspaper texts were defined, consequently diversifying the variability of the study’s quantitative aspect as well. The variables are diversified and, by definition, fall within different typologies.

The study draws on newspaper text analysis and expert opinion.

The pilot study involved simple frontal monitoring of Georgian newspapers from 1985-1987, such as *Komunisti* (Communist), *Akhalgazrda Komunisti* (Young Communist), *Literaturuli Sakartvelo* (Literary Georgia), *Kartuli Filmi* (Georgian Film), and *Tbilisi*. After the finalization of the pilot project, the study's strategy and concrete tactics were outlined.

The study population was selected from a timeframe between 1985 and 1990 in the performance of *Literaturli Sakartvelo* (Literary Georgia) and *Kartuli Filmi* (Georgian Film).

Given the involvement of text, a matter with subjective characteristics, an integrated approach was adopted. The study consists of both quantitative and qualitative parts, and quantitative and qualitative techniques are combined into a unified synthetic content analysis, and media samples were studied using the methods of content analysis and/or discourse analysis.

Why *Literaturuli Sakartvelo* and *Kartuli Filmi*?

The selection of these two newspapers for the study population relies on several factors: 1) Both newspapers are run by creative unions (the Writers' Union and the Union of Filmmakers), that is, privileged intelligentsia, 2) Both have the same publication frequency, 3) The content is often close to literary texts, 4) Their authors often include publicly known, respected figures, including so-called informal leaders, 5) In the second half of the 1980s, these newspapers assumed the function of both informing and consolidating society; and 6) By the mid-1980s, *Literaturli Sakartvelo* had accumulated vast experience, and *Kartuli Filmi* was a product of Perestroika, which makes their comparison/juxtaposition an exciting effort.

Data Collection and Processing

After selecting a timeframe for the overall study population, and the finalization of the pilot project, the following were outlined: 1) Selection of parameters with special criteria, 2) Keywords, 3) Analyzed unit (article), 4) Characteristics/categories for structuring the unit of analysis by genre and content, 5) A three-specter system developed for evaluating the unit of study (positive, negative/skeptical, and neutral), 6) Coding cards were developed based on collated criteria, and 7) Each selected newspaper article was labeled by relevant criteria and keyword in special identification cards classified by characteristics/categories.

The guiding principle for selecting articles to study was to answer the question whether or not it would be possible to publish the given article under active censorship (whether or not the article covers such prohibited topics as Stalinist repressions, immigrant life and literature, criticism of authorities/the Communist Party, independence and rewriting history, negative statistics).

Through the indexation of newspaper articles selected based on relevant criteria and keywords, we derived a sample.

Using the derived material, simple statistical tables were drawn, and variables were identified and subsequently coded, with reliability testing conducted for the coding system. Because, with factor analysis in play, many variables allow for perfectly describing research material, we opted for this method. Concrete trends were analyzed and pointed out, and the results were interpreted.

Study Population and Selection Volume for the Study's Qualitative Part

The overall study sample consists of 842 cards (519 for Literaturuli Sakartvelo and 323 for Kartuli Filmi).

Keywords

Selection keywords and key phrases: Perestroika, Glasnost, acceleration, economic accounting, repressions, emigrants, national issue, independence, self-determination, Stalinism, banned authors, national movement leaders.

Analysis units:

- 1) Newspaper article/article content,
- 2) Newspaper unit (one issue).

Newspaper issues were analyzed and classified based on topic and genre, such as newspaper genre and thematic content and the diversification dynamic throughout 1985-1990. Data were calculated and correlated.

Articles were analyzed using special identification/coding cards developed just for the study.

The Study's Qualitative Part

Data collection for the study's qualitative part was carried out using semi-structured interviews. Our questionnaire takes into account the historical context of the 1980s and the general picture derived as a result of the pilot study.

A working questionnaire was developed for the study's qualitative part, with both open-ended and closed-ended questions, to conduct semi-structured interviews with experts. Eight interviews were recorded with experts: researchers, and journalists and media managers active in 1985-1990, including editors of the newspapers in study.

These recordings were transcribed, the texts were condensed, and key messages were identified, counted, and categorized. Analysis and interpretation were carried out to generate an analytical report for the study's qualitative part.

Study Results

The declaration of Perestroika weakened the role of censorship and eventually put an end to it. Themes grew in diversity at the expense of previously prohibited issues, and it became possible to criticize party leadership, something unheard of in the past. Myriad new thematic sections and topics emerged as products of Glasnost.

Our results allow for concluding that communication through means of mass communication became more active and relevant in the period of declared Perestroika. In terms of intensity of communication with the public, the print media could easily vie with television.

The results of our study answer its main question: **What kind of effect Perestroika and Glasnost had on the Georgian print media (*Literaturuli Sakartvelo* and *Kartuli Filmi*, 1985-1990)**, also confirming our working hypotheses and assumptions, because media content, textual organization by genre, and the scope of authors changed dramatically at the expense of growing diversity and developing criticism.

By the time of Perestroika, the Soviet media adds to its agenda setting framing as an even more powerful propaganda tool, consequently to give rise to the synthetic practice of agenda setting meets framing, this unity being known as so-called Glasnost frame, which does not just offer **what** society should think, but also **how** to think.

The feature film **Repentance** (Tengiz Abuladze, 1984) is hailed as an impulse, a watershed, a hypostasis of Perestroika, and a material embodiment of Glasnost. Voluntarily or involuntarily, Repentance inspired tremendous changes, being dualistic in nature in that it was Perestroika's impetus and result in one.

Literaturuli Sakartvelo and Kartuli Filmi from the 1988 period were known for a rich diversity of authors and topics, engagement of outside authors, and growing agility among readers as authors and active communicators.

The share of multilateral communication's function in the newspaper culture of the Perestroika era started increasing in late 1988 and made a tremendous leap from 1989 onward. Despite semantic and psychological setbacks, expressing one's opinion grew in relevance. Messages started reaching addressees in line with their interests, and feedback was established not only from ordinary reads, but also from various informal unions, interest groups, and communities of influencers.

The content of reader-newspaper communication, and information flows and structure, allow us to assert that social processes were in full swing in the second phase of Perestroika (1989).

In the next developmental phase of Perestroika (1989-1990), the expectations of the creative intelligentsia were replaced/shifted. Disenchanted, the creative intelligentsia criticized the concept of Perestroika, though still made use of all the benefits of Glasnost offered by Perestroika.

The disappearance of the classical Soviet newspaper slogan "Workers of the world, unite!" in 1989, and their replacement with national slogans, may be taken as an irreversible symbol of media independence taking root.

The ultimate correlation of empiric study material produced statistical association showing clear direct ties and correlation between the quality of Perestroika and Glasnost, and Perestroika and the thematic/genre diversification of newspapers. Correlation intensified after the tragedy of April 9.

Post-tragedy newspaper themes are extremely diverse, going far beyond individual fields of newspaper coverage or genre limitations. Different opinions and angles are accentuated instead of ensuring that stories are within the canonical boundaries of journalistic methods and order.

Newspaper texts seem to have shed strict genre-based differentiation and structuring typical of Soviet journalism, instead incorporating everything from facts, assessments, and emotions to personal attitudes, allusions, and associations. Text transforms into symbiosis between journalistic and artistic methods.

Correlation of study materials allows us to assert that Glasnost, as a product of Perestroika, made appearance in Georgia after the tragedy of April 9, 1989, to set the stage for a new, exposing, so-called unembellished era with its demystification of events and personae and new narratives and versions offered to readers.

Thanks to Glasnost and its accompanying pressure, bad stories came to light, and information flows toward society and feedback grew in scope.

At the initial stage of Perestroika, newspaper-based communication in the context of Perestroika (messages delivered to addressees and subsequent feedback) is implemented out of the creative's mandatory obligation to party leadership, rather than out of a genuine interest in the given topic. Expectations are vague, unclear at this time. Later, expectations materialize in the form of budgeting (supporting oneself through work).

After the turning point of April 9, 1989, however, the interest in the essence and importance of Perestroika drops among a concrete group, the mandatory obligation to express a positive attitude weakens at the expense of stronger ties and deeper decentralization and democratization. Along with democratization, expectations go through so-called magnetic variations. It is time to lift taboos, with the media starting to put on its classical characteristics, such as operativity, integrity, refraction of truth.

The qualitative change of newspaper content is indicative of frustration with the idea of Perestroika and an ideological, orientational shift reflecting in the approaches of both readers and authors. The turning point 1989 marked the culmination of negative assessments against Perestroika as a doctrine, with indifference growing in 1990 and the interest in Perestroika waning and eventually disappearing.

After the April 1989 tragedy, newspaper issues come across as quintessential Glasnost products, with an era of free media advancing in Georgia. The media are suffused with new themes: the ideas of democratic development and the country's

sovereign organization, something Perestroika never sought to achieve. It became the political result.

Structure of the Thesis

The volume of the thesis' text is 183 pages meeting relevant technical standards. The thesis proper comprises chapters and subchapters. The **Abstract** is followed by the **Introduction** consisting of 5 subchapters: 1) Subject overview, 2) Historical context and adoption of terms, 3) The state of affairs at the declaration of Perestroika, 4) Perestroika and Glasnost in Georgia, 5) The General Directorate for the Protection of State Secrets in the Press and censorship in Georgia during Perestroika. This chapter reviews the historical preconditions of research topics, also the state of affairs by the time of the declaration of Perestroika in both Georgia and the Soviet Union, and Perestroika's contributing and determining factors.

Chapter 2: Subject Research (theoretical arguments) encompasses the study's goal and objectives, its hypotheses and assumptions, and theory and design.

Chapter 3: Research Method and Methodology details the tactic employed by the research, also the technique of quantitative and qualitative methods. For the quantitative part, the chapter features arguments allowing for including the issue on the agenda of subject research and defining selection mass and volume. The chapter also describes approaches to protocols of collecting and processing materials from the study population, also listing analysis measurement units and keywords, and describing the methodology for the study's qualitative part which relies on information collection/collation based on a special expert questionnaire.

Chapter 4: Review of Scientific Literature comprises 3 individual subchapters: 1) For the periodization of Perestroika, 2) Foreign authors on Perestroika, and 3) Georgian authors on Perestroika. **Chapter 5** offers a general overview of Literaturuli Sakartvelo and Kartuli Filmi, our study subjects.

Chapter 6: Results and Statistical Analysis comprises 3 subchapters describing quantitative data collected and categorized as a result of selection (842 units), and the process of testing hypotheses, followed by relevant explanations, also a review of Perestroika and Glasnost perceptions and the results of factor analysis.

Chapter 7, reserved for **discussing/interpreting** results, consists of 3 subchapters. Relevant tables are presented. In the first discussion/interpretation subchapter, **Lifting the Taboo**, grouped research material is divided by factors ("a different angle," "socialization of the press," "interaction/expectation shifting and replacement"). The subchapter seeks to explain, analyze, and generalize, and to describe the determining reasons behind each factor. Relevant illustrative materials in the form of quotes are also offered. Subchapters 2 and 3 of chapter 7 analyze genres and columns.

Chapter 8 uses relevant materials to lay out the results of **the study's qualitative part. Summary/Conclusion** (Chapter 9) collates findings and the study's results.

ავტორეფერატის ტირაჟი: 30

გამომცემლობა: ი.მ. გოჩა დალაქიშვილი, თბილისი, კოსტავას 77